

УДК 37.014.543/09

Павло Біліченко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки,
психології та менеджменту освіти
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка

УЧАСТЬ ЧЛЕНІВ РОДИНИ УКРАЇНСЬКИХ МЕЦЕНАТІВ ТЕРЕЩЕНКО У ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена висвітленню ролі членів родини відомих промисловців, меценатів, громадських діячів Терещенків у заснуванні та роботі просвітницьких установ. Розкрито зміст, форми та методи їхньої участі в роботі просвітницьких товариств, піклувальних рад. В ході дослідження з'ясовано, що представники родини Терещенків були почесними попечителями понад 50 навчальних закладів, почесними членами 20 просвітніх товариств. Пріоритетними напрямками діяльності меценатів на цих посадах вважалися визначення і контроль наступних питань: сплата за навчання, оплата харчування, придбання учнівської форми встановленого зразка, оплата проживання у найманому житлі або гуртожитку, придбання навчальної літератури та приладдя, лікування.

Ключові слова: Терещенко, опікунська рада, учнівські стипендії, благодійні просвітницькі товариства, попечитель, меценат.

Статья посвящена освещению роли семьи известных промышленников, меценатов, общественных деятелей Терещенко в создании и работе просветительских учреждений. Раскрыто содержание, формы и методы их участия в работе просветительских обществ, попечительских советов. В ходе исследования установлено, что представители семьи Терещенко были почетными попечителями более 50 учебных заведений, почетными членами 20 просветительных обществ. Приоритетными направлениями деятельности меценатов на этих должностях считались определения и контроль следующих вопросов: плата за обучение, оплата питания, приобретение ученической формы установленного образца, оплата проживания в съёмном жилье или общежитиях, приобретение учебной литературы и принадлежностей, лечение.

Ключевые слова: Терещенко, попечительский совет, ученические стипендии, благотворительные просветительские общества, попечитель, меценат.

The article is devoted to the role of the famous Tereschenko members industrialists, philanthropists, social activists in the establishment and operation of educational institutions. The content, forms and methods of their participation in the educational associations, Boards of Trustees are determined. The study found that members of the family were honorary trustees Tereschenkos more than 50 schools, 20 honorary members educational societies. The priorities of patrons in these positions were considered the definition and control of these issues: payment of tuition, fees nutrition, purchasing student uniform sample, pay for accommodation in a rented home or hostel, purchase textbooks and supplies, treatment.

Key words: *Tereshchenko, board of trustees, students' scholarships, charitable educational Society, guardian and philanthropist.*

Успішному розв'язанню завдання вдосконалення вітчизняної системи освіти сприятиме з'ясування достовірних фактів з історії української освіти, які представляє, зокрема, діяльність громадських просвітницьких організацій. Послідовними виразниками ідей вітчизняного просвітництва у другій половині XIX – поч. XX ст. у діяльності таких організацій стали члени родини Терещенків. Вважаємо, що цей аспект їхньої діяльності потребує детального вивчення.

У контексті дослідження проблеми становлення і розвитку діяльності громадських організацій в Україні до 1917 р., яка розглядалася багатьма дослідниками (М. Кузьмін, Т. Лазанська, В. Постолатій, Ф. Ступак та ін.), питання участі у цьому процесі представників родини Терещенків залишаються на сьогодні недостатньо з'ясовані. Внесок членів цієї меценатської родини у вітчизняний просвітницький рух вивчали у своїх дослідженнях О. Донік, В. Ковалинський, Т. Ніколаєва, О. Ткаченко та ін. Але ці дослідники не ставили собі за мету визначити вплив окремих представників цієї родини на процеси заснування та організацію діяльності, зміст і форми роботи вітчизняних просвітницьких організацій, а також – розробці загальних цілей діяльності цих закладів.

Метою нашого дослідження є з'ясування ролі підприємців Терещенків у педагогічно-просвітницькій діяльності громадських об'єднань, спрямованої на розширення мережі навчальних закладів початкової й середньої ланки, організаційно-матеріальної підтримки різних соціальних груп учнівської молоді, проведенням масових форм культурно-просвітницької діяльності тощо.

У ході проведеного дослідження нами з'ясовано, що в Києві з 1874 р. діяло Товариство денних притулків для дітей робітничого класу. Мета діяльності товариства полягала в поліпшенні становища таких дітей шляхом повної денної опіки в утримуваних громадою притулках і піклуванні про долю вихованців, які досягли шкільного віку, влаштовуючи їх у навчальні та професійні заклади. Микола (Нікола) Терещенко, його

дружина Пелагея Терещенко та брат Федір у значних організаційних та фінансових розмірах підтримували діяльність цього товариства. З 1883 р. П. і Ф. Терещенко почали свою діяльність почесних членів товариства зі щорічним внеском у 300 крб. З 1884 р. М., П. та Ф. Терещенки робили внески до фондів Товариства у розмірі 1000 крб. щорічно кожний. Показовим, на нашу думку, є той факт, що М. Терещенко висунув вимогу, за виконання якої він обіцяв надати такі значні кошти. Такою вимогою було збільшення кількості дітей у притулку на Подолі з 20, яку запланував Розпорядчий комітет Товариства, до 50 дітей. Це дає підстави для висновку, що меценат володів інформацією про потреби населення у закладах такого типу (оскільки саме на Подолі спостерігався чи не найвищий відсоток малозабезпечених робітничих родин у Києві) і прагнув їх задовольнити.

З 1889 р. Ф. Терещенко сплачував у фонд Товариства 1500 крб., з 1891–1625 крб. щорічно. За духовними заповітами П. та М. Терещенків притулкам Товариства надавалося 1000 крб. та 10000 крб. відповідно. Щедрі пожертви спілці надали також Є. Терещенко – 1000 крб., Н. і Ф. Терещенки – по 500 крб., що сумарно становило майже 2/3 всіх пожертв дійсних членів цієї спілки [1, с. 49–50].

Як засвідчують щорічні звіти Товариства денних притулків для дітей робітничого класу, поточні річні пожертви від цієї меценатської родини іноді мали дуже значний розмір, наприклад, у 1899 р. від родини Терещенків надійшло 2,9 тис. крб., у 1904 р. – 3 тис. крб. [2, с. 23, 31].

Аналізуючи історичні матеріали щодо роботи Товариства денних притулків для дітей робітничого класу, ми встановили, що члени родини Терещенків не обмежувалися щорічним черговим виділенням коштів цьому Товариству, а й контролювали, щоб фінанси розподілялися адресно й раціонально. Так, за нагальної потреби спорудження власного приміщення для Подільського притулку почесний член Товариства Є. Терещенко надала 2000 крб. [1, с. 28].

У 1899 р. серед дітей притулків Товариства поширилася захворюваність на очну хворобу трахому. Щоб запобігти розповсюдженню хвороби, Товариство було змушене відкрити додатковий притулок для хворих дітей. Там вони перебували до повного одужання. Чверть необхідних коштів на організацію цього закладу надав М. Терещенко (800 крб.) [1, с. 31].

Було також встановлено, що члени родини Терещенків не впливали на визначення змістової складової діяльності притулків, але їхня організаційна участь в діяльності Товариства дозволила Розпорядчому комітету організувати роботу притулків на якісному рівні. Керівництво Товариства неодноразово відзначало значущу роль в своїй роботі саме членів родини Терещенків [1, с. 50].

Як показав аналіз історичних матеріалів, притулки Товариства

користувалися великим попитом серед бідного робітничого населення Києва. Це обумовлювалося тим, що, перебуваючи тут, діти отримували елементарну підготовку перед початком навчання в школі, здобували навички виконання елементарної домашньої роботи та ремесел. Протягом дня вони отримували якісне 3–4-разове харчування, були доглянуті, їм надавалася своєчасна медична допомога, безкоштовні книги та одяг. За перші 32 роки існування Товариства його притулки відвідало близько 8280 дітей [1, с. 47].

Як показало дослідження, плідною була діяльність М. Терещенка і на посаді почесного члена Товариства опіки дітей загиблих і скалічених воїнів (Київське губернське Попечительство допомоги дітям нужденних воїнів). Так, у листопаді 1899 р. він додав 5 тис. крб. до капіталу, який було призначено на утримання притулку, заснованого Товариством. Окрім цього, М. Терещенко неодноразово надавав кошти на нагальні потреби притулку, а також виділяв щорічно по 350 крб. у Різдвяні свята на подарунки вихованцям. Вказуючи на плідну діяльність свого почесного члена, Товариство заснувало стипендію його імені.

У 1899 р. у Києві відбулися установчі збори Київського відділення Попечительства глухонімих Відомства імператриці Марії Федорівни. Як було встановлено, першим його почесним членом було обрано М. Терещенка. Проте історичні факти свідчать, що ще до заснування цієї спілки від родини Терещенків надійшли значні пожертви: від М. Терещенка – 10 тис. крб., Н. Терещенко – 5 тис. крб., Є. Терещенко – 1 тис. крб. Завдяки цим жертвам, а також внескам інших установ та місцевої влади, Попечительство збудувало нове приміщення притулку, що розпочало свою роботу восени 1902 р. В ньому виховувалися та отримували початкову освіту 40 глухонімих дітей. На базі закладу діяли також дитячий садок та навчальні класи.

Відомо, що з 1882 р. у Києві існувало відділення Попечительства сліпих, яке утримувало притулок, у якому перебувало 55 вихованців. В ході дослідження було встановлено, що серед тих, хто підтримував гуманну діяльність громади, були і члени родини Терещенків. Так, М. Терещенко надав у розпорядження Попечительства 2 тис. крб. Влітку 1903 р. коштом подружжя О. та Є. Терещенків 40 вихованців притулку відпочивали у Євпаторії [3, с. 45]. У 1912 р. Є. Терещенко надала 500 крб. на розширення приміщення притулку. Завдяки цим коштам було добудовано головний корпус притулку та гуртожиток для сліпих дівчат, що дало можливість прийняти 100 дітей.

У зв'язку з посиленням залученням до промислової праці жінок у другій половині XIX століття і пов'язаним з цим поширенням безпритульності дітей у Києві постало питання заснування дошкільних виховних закладів. У квітні 1899 р. Товариством народних дитячих садків був відкритий перший народний дитячий садок. В ході аналізу архівних

матеріалів було встановлено, що п'ятеро жінок із родини Терещенків опікувалися цим закладом і щорічно надавали на його утримання по 1,4 тис. крб. кожна.

У 1901 р. розпочало свою діяльність Київське товариство сприяння вихованню і захисту дітей. З'ясовано, що серед його засновників були доньки М. Терещенка. На кошти членів Товариства через рік розпочав роботу дитячий садок для дітей незаможних мешканців міста. Згодом на кошти О. Терещенка у цьому виховному закладі розпочала роботу дворічна школа нянь [4, с. 199].

У дослідженні виявлено і численні факти культурно-просвітньої філантропічної діяльності Терещенків. Так, 1882 р. в Києві було засновано Товариство грамотності. Члени цієї спілки сприяли поширенню освіти серед населення міста та Правобережної України. Від початку заснування Товариства його почесним членом був М. Терещенко, а згодом його дійсними членами стали його діти – Іван, Олександр і Варвара.

Ще однією формою проведення масової культурно-просвітницької роботи серед бідного населення була організація народних читалень з метою залучення населення до елементарних науково-популярних знань, ознайомлення з творами художньої літератури. Читання проводилися в народних будинках та народних аудиторіях. Регулярно з 1882 р. такі читання в Києві організувала Комісія народних читань (з 1902 р. перейменована у Товариство сприяння початковій освіті). Дві секції у складі Комісії народних читань – історико-літературна та природничо-історична – проводили читання в Народній аудиторії, спорудженій у 1895 р. за рахунок приватних пожертв та міських коштів. Найбільші внески зробила родина Терещенків. Почесний член громади М. Терещенко виділив 4350 крб., дійсний член В. Ханенко – 1 тис. крб. ще кілька представників родини також зробили внески [5, с. 7–8].

Аналіз історичних матеріалів засвідчив, що заходи, які проводилися в Народній аудиторії, користувалися великою популярністю серед міського населення. У 1899–1901 рр. Спілкою було організовано 585 читань, якій відвідало близько 93 тис. чоловік [6, с. 51].

Центрами культурно-просвітницької діяльності Товариства грамотності були народні будинки – установи клубного типу, де зосереджувалися різні форми просвітницької роботи. Один із таких будинків – Троїцький, було споруджено у Києві у 1902 р. переважно на громадські кошти. Значну суму виділив М. Терещенко. Як свідчать історичні факти, загальна сума витрат значно перевищувала початковий капітал. Керівництво Товариства звернулося за допомогою до родини Терещенків, від якої найвідчутнішу допомогу у розмірі 45 тис. крб. надали Є. М. та О. М. Терещенки. Є. М. Терещенко також було обрано почесним членом цієї спілки. У Троїцькому будинку розміщувалися театральні і читальні зали, бібліотека, в них проводилися різноманітні культурно-освітні заходи [7, с. 43–44].

Аналізуючи роль громадської і приватної ініціативи у просвітницькій роботі серед широких мас робітничого населення, виявлено, що змістовну культурно-просвітницьку роботу проводили попечительства народної тверезості. Метою організації цих спілок було, передусім, визначено боротьбу з пияцтвом та запобігання деградації людської особистості. Найефективнішими формами організації просвітницької роботи цих спілок було відкриття чайних, бібліотек-читалень, проведення лекторіїв, організація аматорських вистав, народних читань, вечірніх та недільних класів для дорослих тощо [3, с. 163].

Як відомо, ситуація зі зловживанням алкоголем негативно позначалася на продуктивності та безпеці праці на промислових підприємствах та у сільському господарстві. Тому першими, хто оцінив користь від роботи попечительств народної тверезості, були промисловці-землевласники. Наприкінці 90-х рр. XIX століття до активної підтримки їхньої діяльності долучилися цукрозаводчики. Було встановлено, що на цукрових заводах, якими володіли Терещенки, відкривалися бібліотеки, чайні, іноді проводилися народні читання, влаштовувалися театральні вистави. Аматорські вистави влаштовували на Андрушівському, Старо-Осотянському, Тьоткінському, Михайлівському заводах. Наприклад, з 1905 р. на Тьоткінському заводі, де працювали переважно місцеві робітники, для проведення вистав було пристосовано частину верхнього поверху гуртожитку. Самодіяльними акторами були службовці, майстри і працівники заводу [8, с. 25].

У ході дослідження було з'ясовано, що М. Терещенко проявляв інтерес до роботи наукових об'єднань. Так, в 1895 р. голова історичного Товариства Нестора-літописця в університеті Святого Володимира О. Лазаревський організував публічні читання з історії Києва. Меценат забезпечив матеріальну винагороду лекторам та публікацію доповідей науковців. Першими в актовій залі університету були прочитані лекції професорами П. Армашевським та В. Антоновичем з геології та історії Києва, невдовзі видані окремою книгою. Показовим у зв'язку з цими подіями є той факт, що надаючи О. Лазаревському 1 тис. крб., М. Терещенко бажав уникнути розголосу свого вчинку [9, с. 98–99]. Отже, марнославство не було серед мотивів, що спрямовували просвітницьку діяльність відомого мецената.

Проведене узагальнення дозволило зробити наступні висновки. Просвітники Терещенки багато уваги приділяли проблемам соціального характеру, що було пов'язано з поступовими змінами системи моральних цінностей представників буржуазії, коли значущості набувало не лише особисте благополуччя, а й служіння суспільству.

Дослідження підтвердило, що представники родини українських меценатів Терещенків були почесними попечителями понад 50 навчальних закладів, почесними членами близько 20 товариств освітнього спряму-

вання. На основі аналізу широкої громадсько-просвітницької діяльності членів родини Терещенків, було визначено й схарактеризовано такі її форми: почесне попечительство в різних товариствах опіки дітей бідного населення, воїнів, сиріт, неповнолітніх правопорушників, хворих. Меценати організовували повну денну опіку дітей в утримуваних громадою притулках, забезпечували професійне навчання старших підлітків, якісне харчування, відповідний догляд, надавали можливість учням і студентам отримувати якісну медичну допомогу, видавали безкоштовно книги та одяг.

Залишаються недостатньо з'ясованими питання щодо участі представників родини Терещенків у творенні змістовної складової діяльності громадських організацій, членами яких вони були, їхньої особистої ролі, як засновників і попечителів окремих спілок, в організації співпраці цих організацій з органами управління освітою тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деятельность Общества дневных приютов для детей рабочего класса за 1875–1911 гг. – К., 1913. – 63 с.
2. Отчёт Киевского Общества дневных приютов для детей рабочего класса за 1899 г. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1900. – 40 с.
3. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ф. Я. Ступак. – К. : Хрещатик, 1998. – 208 с.
4. Ковалинский В. В. Семья Терещенко / В. В. Ковалинский. – К. : Преса України, 2003. – 388 с.
5. Отчёт Киевской Комиссии народных чтений за 1894 и 1895 годы. – К., 1895. – 35 с.
6. Отчёт о деятельности Киевской Комиссии народных чтений за 1899–1901 гг. – К., 1903.
7. Народный дом Киевского Общества грамотности в г. Киеве: Краткий очерк истории сооружения народного дома. – К., 1902. – 58 с.
8. Теткино М. И. Терещенко. 1861–1913 г. – К. : Тип. А. М. Пономарева, 1913. – 35 с.
9. Василенко Н. П. Памяти Почётного члена Общества Александра Матвеевича Лазаревського / Василенко Н. П. // Чтения в историческом Обществе Нестора-летописца. – К., 1903. – Кн. 17. – Вып. II.